

Памет за Иван Дзюба – достойния син на Украина

В нощта срещу 22 февруари т.г. е починал на 91 години в съня си, в столицата Киев, големият украински литературовед и общественик **академик Иван Дзюба**. (Няма да търсим евтина символика, макар да би могло: това се е случило точно в часовете, когато руският президент Владимир Путин е подписвал документа за признаването на т.нар. Донецка и Луганска „народни републики“.) Запознах се с Иван Дзюба през май 1988 г. И след това – при всяко мое ново посещение в Украина, се опитвах да се срещна с него. През 1988 г. бе моето първо пътуване въобще до Съветския съюз – именно до Киев, по случай първото тамошно празнуване на 24 май – празника на Светите братя Кирил и Методий, като представител на Съюза на българските преводачи. Бях решил, че в украинската столица непременно трябва да се запозная именно с Иван Дзюба. Бяха ми направили силно впечатление неговите перестройчески студии в сп. „Вопросы литературы“; бях го възприел – заради доловения от мен мек проукраински национализъм в текстовете му – като „украинския Тончо Жечев“. Нищо не знаех обаче за драматичното му битие от брежневските застойни години. Украинските колеги любезно осъществиха контакта. Цял следобед Иван Дзюба бе моят свръхгостоприемнен домакин из Киев. Предложи ми да отидем на някакво алтернативно поетическо четене – бе невероятно изживяване. Поетите скандираха, почти пееха, направо танцуваха, някои бяха с китари. Не познавах още и традициите на унищожения (физически, но не и духовно) украински поетически авангард. Силно ме впечатли огромният респект, който съвсем младите поети демонстрираха спрямо Дзюба; очевидно те признаваха безспорния му морален авторитет – явно не само заради по-достопенната му възраст, но и заради литературоведския му престиж. Разменихме си тогава авторски книги с обещания за нови срещи. И те продължиха – с пространни беседи.

Когато отново бях в Киев в началото на 90-те години – като депутат от СДС и наблюдател на техните парламентарни избори, Иван Дзюба бе вече вторият **министър на културата** на свободна и независима Украина. Тогава не можах да се срещна с него; всички бяхме прекалено заети със суматохата и напрежението около тези избори. При новото ми посещение обаче вече добре знаех **КОЙ Е ИВАН ДЗЮБА**. И при следващите ми идвания (те се натрупаха вече почти десетина) знанията ми за биографията му – и при новите лични общения, макар Дзюба никога да не говореше за „грамите“ си – се допълваха. А преломна дата в тази биография се оказва 4 септември 1965 г.: премиерата на генералния филм „Сенките на забравените прадеди“ на Сергей Параджанов, по изключителната повест на украинския класик Михайло Коцюбински. Това паметно събитие в киевския кинотеатър „Украина“ се превръща, благодарение на присъствието и изказванията на цяла редица от опозиционно настроени украински интелектуалци, в мощна акция на свободомислие и отпоставяне на националната самобитност – всички те вържовени от киноемата за трагическата съдба на двамата млади гуцули. Наред с все още младия литературовед Иван Дзюба, това са и поетите и литератори В. Чорновил, В. Стус, М. Коцюбинская, които осъждат скорошните арести от средите на тъй наречените „шестдесетници“. Скоро след тази шумяла публична акция Иван Дзюба отправя до ЦК на Комунистическата партия на Украина свое протестно послание, към което прилага и трактата си „Интернационализъм или русификация?“, на който е съдено да стане най-важният манифестен дисидентски текст на поколението. В него се критикува остро последователната денационализаторска политика на този най-висш ръководен орган на партията-гържавата.

Това не е първото стълкновение на Иван Дзюба с комунистическата власт – той изминава доста бързо пътя от правоверен и активен комсомолец до комунист-идеалист, осъждащ сталинските „деформации“, и след това – до категоричен и радикален, но и толерантен дисидент-антикомунист. Роден е на 26 юли 1931 г. в село Николаевка, в работническо украинско семейство от толкова оспорваната напоследък Донецка област. След като прави аспирантура в Института по литература към Академията на науките на Украина, в периода 1957–1962 г. той е завеждащ отдел „Критика“ на сп. „Вітчизна“. Но от списанието е уволнен за „идеологически грешки“ и отпук започват големите му изпитания. Обаче този слабичък и деликатен, носещ очила с големи диоптри човек, се оказва с изключително устойчив характер, с непреклонна воля. И с огромно обаяние, със способност да въздейства и обединява съмишлениците си. Украинската литературна култура непрестанно си пропomnia неговите най-важни изказвания от 60-те години: програмното му слово за поета Василий Симоненко по случай неговата тридесетгодишнина и легендарната му реч през 1966 г. в деня на 25-годишнината от хитлеристкия разстрел на евреите на Бабий Яр (красива местност край Киев, където преди това КГБ извърля телата на загиналите в Голодомора и на осъдените по бързата процедура от прословутите сталинови „тройки“ и това е едно дълго укривано масово престъпление; на това траурно неразрешено тържество са се събрали по околните хълмове хиляди и хиляди хора; на Бабий Яр Дзюба

говори на митинга заедно с Виктор Некрасов, Георгий Снегур, Владимир Войтович).

Тези неговии слова и още повече трактатът му „Интернационализъм или русификация?“ обединяват около него поетите-шестдесетници Василий Симоненко, Николай Ваграновски, Иван Драч, Васил Стус. През 1967 г. литературоведът-дисидент присъства на скалъпения процес срещу В. Чорновил и отправя протест до първия секретар на ЦК на КПУ П. Шелест.

А изпитанията от срещите с тоталитарния комунистически съд следват своя неотклонен ход. Неговите „сравнения на пошките царе и политиката на съветските ръководители, които му дават възможност да формулира тезиса си за русификацията и денационализацията на не-руските, живеещи в единното съветско пространство“ му спечелват трайните обвинения в „буржоазен национализъм“. Трактатът се превръща в свръхпопулярен текст на украинския самиздат; всъщност първоначално е печатно опубличен като „тамиздат“ – излиза в Мюнхен на украински език в изд. „Сучасність“ („Съвременност“); следват преводи на книгата на руски, английски, френски, италиански (като издадена на компартията), китайски и пр. езици. Създава се „**митът Дзюба**“. Именно за написването и несанкционираното издаване на този трактат – като единствено обвинение – Иван Дзюба е даден под съд и през 1973 г. получава присъда от 5 г. затвор и още 5 г. заточение (т.нар. „ссылка“). Преди това е изключен, разбира се, от Съюза на украинските писатели. И тук се случва нещо абсолютно удивително: след като се установява, че Дзюба е болен от туберкулоза, неговият колега Николай Лукаш пише писмо-предложение до съответните властни институции – до Председателя на Президиума на Върховния съвет на УССР, до Председателя на Върховния съд на УССР, както и копие до Президиума на ръководството на Съюза на писателите на Украина. Ето този невероятен с дързостта си текст:

Във връзка с това, че аз, долуподписаният напълно споделям възгледите на литератора Дзюба Иван Михайлович по някакъв днес официално несъществуващ въпрос, за който, доколкото ми е известно, го е осъдил неотдавна едно от нарсъдилищата на гр. Киев, и вземайки под внимание:

а.) състоянието на здравето на осъдения;
б.) това обстоятелство, че в дадения период (чийто край не е Вас не можем да си представим дори приблизително) за мен лично пребиваването на какъвто и да е режим представлява почти равноценно, затова много-малко безразлично – моля покорно да ми се разреши да отбия вместо поменатия по-горе Дзюба И. М. определеното му от съда наказание.

С подобаващото уважение:
Лукаш Николай Алексеевич, член на Съюза на писателите на Украина

Наистина удивителен текст: подмолно-наплавателски спрямо мерзавците от т.нар. „правораздавателна система“; борец виртуозно-пародийно с канцеларските клишета; наставащ, че тъй като животът в комунистически условия навсякъде е като в една „тюрма“, то на обръналия се към институциите му е все едно къде ще пребивава. И колкото и да е неочаквано – след като става публично известен – текстът има ефект: Иван Дзюба е помилван, но с цената на едно „покаяно писмо“, което е публикувано на 9 ноември 1973 г. в „Литературна Украина“ и където големият литературовед признава „предшните си погрешни възгледи“. Радикалният поет Васил Стус осъжда в писмо този „компромисен“ акт на своя съмишленик и наставник (не знаем доколко редакцията се е намесила в „редактирането“ на това самоосъждане; самият Стус, както знаем, умира в затвора от „голодовка“ чак през 1985 г., малко преди „перестройката“). Все пак свръхпрестижът на писателя не само, че не е засегнат, но и самата му по-нататъшна дейност – и като литературовед, и като общественик и политик – го преутвърждава.

А съветската комунистическа власт очевидно решава да маргинализира опасния елемент Иван Дзюба и по този начин да го отстрани като фактор за формиране на опозиционно обществено мнение. От 1974 до 1982 г. му е разрешено да работи единствено като редактор в „многоотиражката“ на киевския авиозавод. Но именно това време става периодът на създаването на зрялото му огромно критическо и литературноисторическо творчество. От изследователите си Дзюба е определен като голям

Иван Дзюба



майстор на критическия анализ, като блестящ създател на критически портрети на десетки съвременни украински писатели (от тези на своите съмишленици Василий Симоненко, Васил Стус и Иван Драч до автори от други общности и тематични, стилови и жанрови направления като Василий Гросман, Евгений Гуцало, Борис Мозолевский, Микола Ваграновский, Ирина Вильде, Микола Хвильовой и още десетки други). Пак тогава, в тези „застойни“ години на отнети възможности за обединителни и будителни публични изяви, Иван Дзюба съумява да преведе на украински романа „Поручик Бенц“ на Димитър Димов (и той се гордееше с тази своя българска литературна акция; включва текста си за романа в представителния си критически сборник от 2016 г. със „стари и новонарупани борчове“). Настъпилата „перестройка“ и след това добиването на самостоятелност на украинската гържавата отварят отново най-широко полета и за обществената и политическата дейност на Иван Дзюба. Той се връща най-после в Академията, получава званието **академик**, по-късно става и **почетен доктор**. През 1989 г. става един от дейните основатели на основната антикомунистическа политическа организация Народния **р у х** на Украина. Той е първият президент на Републиканската асоциация на украинистите. Получава всички възможни представителни литературни награди.

При всички тези почести, акад. Иван Дзюба продължава да отстоява своята прословута скромност. Той гледа на себе си само „изнутри“ („извътре“) – говорил го е много пъти. През 1998 г. той пише едно публицистично съчинение с автобиографическо послание под заглавие „**Неполитически размисления на един политически маргинал**“ (изоставил е вече политическите си занимания). Но създава и свои мощни полемични визии за националната съдба: „Украина и светът“ и „Осъзнаваме ли националната култура като ценност?“. А през 2006 г. изнася отново на Бабий Яр своя силна реч, публикувана с названието „Непрестанното предупреждение за човечеството: Голодомор, Геноцид и Холокост“, припомняща и казаното пред тогавашната огромна опозиционна аудитория: „Четиридесет години назад ние говорихме за това, че украинците и евреите са длъжни да дадат на света примера за взаиморазбиране и взаимоподдръжка. Такъв пример дадох украинските и еврейските дисиденти от 60-те – 70-те години, които заедно се противопоставяха на деспотизма, заедно страдаха в брежневските лагери, а тези от тях, които останаха живи, съхраниха верността едни към други. Верността към идеала за човечност...“. И добавя реторическия въпрос: „Но всички ли украинци са достойни сега за паметта на Васил Стус и Иван Светлични?“. Днес са ми още по-скъпи дарствените надписи върху последните книги, които получих през 2016 г. от акад. Иван Дзюба: „На пан Михаил Неделчев – с приятелство и най-добри чувства“ и „На скъпия гост, отдавнашен познат, на приятеля на Украина – за успехи в любимата работа“ (обобщавам благопожеланията). Днес ми се иска да благодаря на съдбата, че получих този дар да общувам с този изключителен човек, да опозная едно от най-светлите възпеления на духа на Украина. Този кратък биографически разказ не може да завърши по друг начин, освен: **СЛАВА УКРАИНИ!** В тези трагически дни на върховно изпитание, знам, че тази прекрасна и толкова героически отстояваща сега своята свобода и независимост страна ще има вече още един свой небесен застъпник!

МИХАИЛ НЕДЕЛЧЕВ